

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Шевченко в стосунках з поляками

Іван Франко зробив щодо Шевченка ту помилку, що приписав йому вороже ставлення до поляків, підкресливши на цьому свою солідарність з поетом і одночасно картаючи „кокетування (з поляками) лівобережців Куліша й Кониського та політичну безбарвність Подолян Руданського й Свидницького“¹⁾

Життєві факти Франкові дають підставу зрозуміти ці його, власне, неправдиві висновки. Адже це сталося 1898 року, незабаром після того, як Франка від польського суспільства прямо таки остракізовано за те, що він зважився (зрештою, не зовсім вчасно) сказати слово правди про польського корифея Адама Міцкевіча, назвавши його в одній із своїх німецьких статей „поетом зради“, і Франка, що цілих 10 років був добросовісним службярем польської культурної праці (польським публіцистом) усновують із польської преси й навіть розліплюють на вулицях Львова на знак свого бойкоту плякати з написом „precz z Frankiem“. Зрештою, такий погляд на „Шевченка й поляків“ міг скластися на галицькому ґрунті вже через те, що там міжнаціональні стосунки були сильно розпалені, і що польський елемент із своєї економічно-політичної рівноваги користувався на шкоду українського як з соціального так і з національно-культурного боку.

* * *

Творчість українського поета відбила головні вузли минулої історії України. Зачеплено там і українсько-польські взаємовідносини, а як вони не завжди через певні причини були мирними, то їх оспівування часом можна було тлумачити суб'єктивно з польського боку. Для поляків, особливо польської шляхти Правобережної України, ворожий настрій у поезіях найбільшого поета України уявлявся, як заклик до національного розбрата, до подальшої боротьби з Польщею.

Ці польські кола тон Шевченкових настроїв зрозуміли, як соціальну лінію, що загрожує польсько-шляхетському й магнатському станові посідання на Вкраїні. Так, українсько-польський письменник Тимко Падура з приводу Шевченка висловився, що Шевченко смердить хлопським дьогтем і за 20 копійок та чарку горілки він готовий різати кожного стрічного шляхтича²⁾. Польські ж планатори особливо чогось захвилювалися незабаром після перевезення Шевченкового тіла до Канева, і знялася так звана „тривога над могилою Шевченковою“, спричинена, власне, малозначним фактом. Художник Григор Честахівський, приятель Шевченка, приїхав у літку 1861 року з Пе-

¹⁾ І. в. Франко, „Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX віці“. „Записки Наукового Т - ва ім. Шевченка, т. 45.

²⁾ Фаддей Рильський, „Несколько слов о дворянах правого берега Днепра“, Основа, 1861, 11 — 12, ст. 97.

тербурга, щоб упорядкувати могилу. Він зв'язувався з селянами, читаючи м. і. їм Шевченкові твори. Через те пішли фантастичні чутки, що під впливом Шевченкових ідей бунтується народ, готує різню поляків, і що ходить переказ про ножі, заховані в могилі Шевченка. „Тревога“ була така уперта, що генерал губернатор мусів навіть нарядити спеціальне слідство в цій справі¹⁾.

Поруч із цими поглядами на Шевченка, як на соціальнє страховоще, з 60 - х років починається спроба в іншому тлумаченні переглянути його творчість, відділити звідти просто художні перли й заплямувати спостережені „націоналістичні ухили“. Прелюдією до такого „ліберального“ ставлення до українського співця був публічний виступ на Тарасовому похороні в Петербурзі польського літератора В. Ю. Х о р о ш е в с ь к о г о . Хорошевському ще в той час були невідомі пізніші документальні дані про стосунки поета з поляками, і він лише виходив із опублікованих поезій, зокрема інкrimінованих від польської сторони, але шляхетний промовець знайшов у своєму сумлінні гуманні струни, а в мові прекрасні, чулі слова на адресу небіжчика — „Нехай і польське слово, почав він так свою промову, коротке, але сердешнє, забренить над твоєю труною, благородний русинський поете. Ти қохав свій край родимий, свій Дніпро синій, свій люд сіряковий, ти цього люду був чинним співцем і на його слізозу ти завше слізозою відповідав — честь тобі! Ти, правда, не любив поляків, але цю нехіт до них справили в тобі давні їх помилки, з них бо на люд твій, від тебе палко улюблений, великі виникили страждання; цеї нехіт причини в тому лежить: „żes kochał wielu zez kochal wiele²⁾.

І, очевидно, почин Хорошевського був щасливий і відбивав уже наявні інтереси поступової частини польської інтелігенції.

Бо якраз у 60 роках Шевченка рясно перекладають на польську мову різні автори, тлумачать його творчість, дискутують, обурюються й рідко заспокоюються на вищому щаблі філософського розумування. Перекладачі, насамперед, висловлюють свій загальний погляд на художні якості Шевченкової музи. І тут вони намагаються бути об'єктивними й справедливими суддями й цінувачами. Ле он и д С о в и н с ь к и й у своїй передмові до перекладу „Гайдамаків“³⁾ закликає читачів „Придивімся, панове браття, до цієї селянської постаті, яка вона прекрасна в своєму простому сірякові, яка виразна в наївній дикості своїй! Душа Тараса — то душа люду хлопського“... Шевченка він уважає далі за справжнього „сина люду—з душі і тіла, з пісні і життя“. Другий перекладач В л а д и с л а в С и р о к о м л я (Людвік Кондратович) у такому ж піднесеному тоні розпочинає свій коротенький вступ до Шевченкових перекладів⁴⁾. „Тарас Шевченко заслуговує на признану йому назву найпершого тепер співця України. Відчуваючи, що ще передчасно чинити студії над творами живого автора (писалося ще за життя поета, а опубліковано по смерті. В. Г.), ми переклали без жодних студій його Кобзаря, збірку дум і поем, що відзначаються чулістю, силою, глибоким знанням і любов'ю до народу. Поезія українська, що розпочала нову еру не може бути для нас байдужою“. Так само і третій перекладач А. І. Г о р ж а л ч и н с ь к и й ставить собі за заслугу перекладну працю, бо цим він прислуговується і для польської культури, „бо, показуючи в правдивому світлі постаті народного поета України,каже він, я виплачу борг і моїй народності. Хто бо

¹⁾ И. Билык, „Тревога над свежей могилой Т. Г. Шевченка,“ К. Ст., 1886, IV.

²⁾ Основа, 1861, III, ст. 9.

³⁾ Перше видання 1861 року. Ми користуємося виданням „Biblioteki Lvowki“, без року.

⁴⁾ Перше видання 1862 року. Ми цитуємо за виданням „Poezje L. Kondratowicza“, t X, W. 1879, ст. 210.

не вміє шанувати чужої народності, не шанує й своєї і є найвищим деспотом, бо деспотом думки”¹⁾). Опублікування Шевченка польською мовою дало підставу розпочати дискусію про нього в польській пресі. В передмові до свого перекладу „Гайдамаків“, Совинський признається, що вже „сам замір опублікувати „Гайдамаки“ викликав подекуди пристрасні крики“. Але перекладач проте на це не зважав, він переклав і гарно виконав своє завдання, заховуючи образність українського первотвору й навіть його свавільний мінливий ритм, так що ви, читаючи переклад, подекуди аж забуваєте, що це не оригінал. Однак перекладач дискутує з тінню поета. Він убачає в перекладуваному творі з боку Шевченка апологію всіх тих злочинів, що їх робили гайдамаки, так звану „реабілітацію чину“²⁾. Адже, на думку перекладача, Гуманська катастрофа була лише великим розбоєм, а український поет солідаризується цілковито з своїми героями злочинцями. Подібне ставлення до польської сторони вбачає критик і в „Тарасовій ночі“ і через те взиває цю поему „канібалською епопеєю“. Побіжно свою думку висловлює про „Гайдамаків“ і Сирокомля, пояснюючи, що їх не переклав на польську мову тому, що „тут автор, в крові мачаючи пензель, скалічив естетичну красу своїх картин“.

Ставлення широкої читацької польської публіки відбилося в двох рецензіях одного автора в „Bibljotece Warszawskiej“, що заховався під літерою „f“. Характерно в цих виступах те, що рецензент не задавав ще собі труду ознайомитися близче за всім художнім набутком перекладуваного поета, а судить на підставі незначної частини перекладеного й, очевидно, під впливом загальних обивательських розмов. Що його формулювання досить легковажні, свідчить той факт, що він навіть Совинського взиває апологістом Шевченковим в той час як він безапеляційно засудив „Гайдамаків“. Рецензент патетично запитує, до чого закликає український поет, і сам дає відповідь: „Бліднуть і тримтять наші уста, як ми примусимо їх докладно перерахувати ті справи життя, до яких закликає Шевченко жиучих. Ні ж, голо вешна, річки горілки в суміш з річками крові“ (ст. 160)²⁾. Шевченко то є хлопський Байрон, але перелицьований. У нього, правда, було багато сил, але він вибрав один щлях, легший, шлях Герострата. Як поет, він у минулому славить лише погулянки гайдамацькі; проповідує й тепер помету, уважаючи її за шляхество душі. Схарактеризувавши в такий спосіб Шевченка, як поета душогубства, рецензент запитує після цього Совинського, „яким правом він став перекладачем цієї канібалської розмови духа, що їй ім’я „Гайдамаки“³⁾. В другій своїй рецензії (на переклад Сирокомлі)³⁾ „f“ знов підкреслює, що Шевченко більш ненавидів, як любив, а через те часто не вагався мачати пензля в крові, шукаючи тоді надхнення поза колом всякої дієвої правди, а навіть здорового розуму“ (ст. 37).

Поза всіма незгодами з українським поетом, перекладачі й критики мусять визнати його близкучий поетичний хист. Навіть занадто ворожий „f“ похвалиє деякі твори, що не мають політичного змісту, уважаючи за поетичний шедевр „Наймичку“. „За її переклад, каже він, ми винні панові Совинському подяку, що здолала б навіть забути йому присвоєння Гайдамаків. Прекрасна це ідилія, повна окраси, чула, вражуюча правдою“ („B. Warsz“, 1862, I ст. 163). А другий раз захоплення поемою висловлюється в сильніших виразах: „Наймичка є верхів’ям слави українського поета. Читаючи її, не можна повірити, щоб цей самий автор міг створити Гайдамаків і водночас таку надхненno солодку річ“ (B. Warsz“, 1863, I, 374).

¹⁾ Przeklady pisarzow malorossyjskich. Taras Szewczenko. T. 1. Kijow, 1862, ст. XIVIII.

²⁾ „Bibljoteka Warszawska“, 1862, t. I.

³⁾ „Bibljoteka Warszawska“, 1863, t. I.

Так прийнято Шевченка з польського боку. Всі погодилися одностайно в тому, що „Тарасова ніч“ та „Гайдамаки“ є одіозні твори для польської суспільності, у них уживається розпалення пристрастей для нових міжнаціональних ускладнень з одного боку, а з другого постать співця виглядає кривавим розбішакою. Ці твори, на думку критиків, спотворюють всю творчість поета, накладаючи на неї криваву пляму.

Чи була рація в таких одностайних висновках польського читацтва? Чи закликав поет до ворогування з поляками, як з народом, до нової гайдамачини, до націоналізму? Для цього варто уважніше розглянути названі два твори, спинившись з одного боку на загальному розповідному кістякові а з другого на окремих рефлексах, що свідчать про суб'єктивні настрої творця. В „Тарасовій ночі“ розповідається, як на роздоріжжі кобзар виспіве подорожнім думу чи історичну пісню про колишню бойову зустріч двох ворожих військ, польського на чолі з Конецпольським та козацького під проводом отамана Тараса. Козаки підступом уночі вирізали поляків і трупи їхні покидали на поживу черним крукам. Цю ранню поему Шевченкову з її нескладним сюжетом, власне, без помилки можна зрозуміти, як переспів народньо - поетичного мотиву української історичної пісенности. Народня творчість українська зберегла пам'ять про польсько - українські свари та бійки, і для поета давався готовий сюжет і тон. Такого ж походження і твір „Гамалія“, тільки, що там стражданальним елементом є не поляки, а турки. Обвинувачуючи „Тарасову ніч“, визиваючи її піснею з „кручого горла“, Совинський у той же час не зовсім послідовно знаходить підставу для виправдання „Гамалії“, бо там, бачите, іде боротьба за визволення поневолених братів.

Важча справа з „Гайдамаками“. Козацько - польські побиванки,— давня річ,—вже встигли в значній мірі одійти в історію. В той час як у „Гайдамаках“ зачеплено взаємовідносини селянсько - поміщицькі, що в одинаковій мірі були напружені на тій самій території, як у 18 так і в 19 віці, як до, так, і після скасування панщини. Фабули Коліївського руху 1768 року торкалося багато польських поетів, за це їх читач не засуджував, але коли автор - поляк хоч крихітку ставав об'єктивним до українсько - селянської сторони, на нього сипалися докори, що він солідаризується з Гайдамаками або, принаймні, що він не виявляє достатнього художнього такту. Так було з Северином Гощинським з появою його відомої поеми „Zamek Kaniowski“ та з Олександром Гро佐ю, якому належить поема, що вийшла за півроку перед Шевченковими „Гайдамаками“,— „Pierwsza rokuta Zelizniaka“.

Шевченко свою поему, як це він сам заявив у „Передмові“, і як це доведено останніми дослідами, безперечно, заснував на переказах про Коліївські справи, що йшли від української сторони. Отже, генеза „Гайдамаків“ подібна до „Тарасової ночі“ але річ у тому, що самі події надто ще актуальні були, а через те співець не міг залишитися цілковито байдужим до них, мимоволі симпатизуючи повсталим елементам. Підозрілий польський читач у цьому симпатизуванні автора, колишнього кріпака, до своїх сірякових героїв як раз убачав нову, покищо ідейну гайдамачину. І, утвердившись у цій думці, він уже ніякими іншими міркуваннями не міг бути збитий з цієї позиції. Сам Совинський називає три місяці в „Гайдамаках“, які свідчать про настрої автора, але не надає цьому належної ваги. Він ще не здолав одрізнати твору авторового, його героїв, від нього самого. А тим часом у тих уступах, на які вказує Совинський, криється і політичний світогляд і гуманне моральне обличчя українського поета.

Поет уболіває над проклятою людською долею, яка змушує людей з вини владущої верстви обливатися кров'ю навіть тоді, коли природа буйно квітує, соловейко й жайворонок співають своєї весняної пісні:

„Рай та й годі! А для кого?
 Для людей... А люде?
 Не хотять на його й глянути,
 А глянути — огудяль.
 Треба кров'ю домалювати,
 Освітіть пожаром!“

Не менше в даний момент його громадську свідомість мучить те, що ворогами є два слов'янські народи, в історії багатьма сторонами споріднені. Такої принципової думки є тирада в тексті самих „Гайдамаків“, а саме:

„Болить серце, як згадаєш,
 Старих слов'ян діти
 Впились кров'ю. А хто винен?
 Ксьондзи, езуїти!“

У своїй „Передмові“, що є ніби останнім піяноакордом до цієї поетичної трагедії - опера автор знов повертається до теми міжслов'янських суперечок і висловлює побажання, щоб його розповідь про помилки батьків була науковою для наступних поколінь — „нехай житом пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеться на віки од моря і до моря слов'янська земля“. Слов'янофільські уступи в „Гайдамаках“ є нове явище порівнюючи з „Тарасовою ніччю“. Тут перед нами не просто переспівувач народніх мотивів, а ідеологічна постать, послідовник слов'янофільських ідей. На початку 40-х років слов'янофільські ідеї так захопили поета, що вони виставляються і в інших творах, так, наприклад, у сцені з російської драми „Нікита“ Гайдай“, що закінчується такою тирадою: „Слав'яне, несчастные славяне! Так нещадно й так много пролито храброй вашей крови междуусобными ножами. Ужели вам вечно суждено быть игралицем иноплеменников? Настанет ли час искупления? Придет ли мудрый вождь из среды вашей погасить пламенник раздора и слить воедино любовию и братством могущественное племя“¹⁾.

Але слов'янофільські настрої не могли привести польського читача до глибшого вникнення в творчість Шевченка й примирити з ним. Цей момент настане тоді, коли саму Коліївщину, що є об'єктом Шевченкової музи, почнуть усвідомлювати, як таке історичне явище, яке трагічні наслідки мало для обох (і навіть трьох) національностей і яке виросло на ґрунті ненормальних соціально - економічних умов життя. Перегляд традиційних поглядів на Коліївщину почався серед деяких кол польської еміграції, де навіть зорганізувався гурток „Громада Гуманъ“, що визнавала помилки за польською стороною і зногою боку намагалася їх усвідомити й спокутувати. Але широкого розповсюдження такий „гайдамацький“ лібералізм, розуміється, не мав, він тільки міг до певної міри сигналізувати можливість і справедливого ставлення до поета проти-лежної української сторони.

20 років повільного розмислу над поетичним доробком Шевченковим та нові документальні дані із поетового життя привели до зміни поглядів на нього, які знайшли своє формулювання в статті А. Сулимі, що з'явилася 1884 року в товстому польському місячнику²⁾. Польський публіцист тепер зважується ставити своїм завданням висвітлити, насамперед, позитивні риси у взаємовідносинах Шевченка з поляками, а крім того, дає ніби соціологічне трактування „Гайдамаків“ та „Тарасової ночі“, зазначаючи, що коли навіть є в цих творах ненависть до поляків, то вона не національна, а громад-

¹⁾ Отривок из драмы Т. Гр. Шевченка „Никита Гайдай“ К. Ст., 1887, I, 288 (перводрук в „Маякові“ 1845, № 5)

²⁾ A. Sulimia, „Szewczenko na wygnaniu i Bronislaw Zaleski, „Przeglad powszechny“, 1884, t IV, ст. 11 — 34.

сько - єкономічна, бо польськість була репрезентантом великої земельної власності й користувалася із свого упривілейованого становища“.

Таким чином, обвинувачення „Тарасової ночі“ та „Гайдамаків“ у виключному націоналізмі й у ворожому ставленні до поляків, як нації, збили з протягом часу самі поступові представники польської суспільної думки. Ім'я Шевченка вже перестало викликати загадки про гайдамацьку різню, навпаки його пам'яті в урочисті річниці польські органи присвячують передвиці, зв'язуючи його з якими-то своїми політичними аспіраціями¹⁾.

* * *

Полові і тінь такого обвинувачення розв'ється, коли ми простежимо персональні та ідейні взаємини Шевченка з окремими поляками й польською культурою. Спочатку про персональні справи. Шевченко опинився в Польщі 1829 року 15 річним юнаком. Його перебування у Вільній Варшаві промигнуло надто швидко, не залишивши міцніших слідів. На жаль, ми навіть не маємо автентичних джерел для висвітлення цього періоду життя поета. Із своїх персональних зв'язків згадує поет лише Дуню Гашовську, що він її покохав у Вільні.

У Петербурзі Шевченко увійшов у стосунки з поляками в сорокових роках, перебуваючи студентом Академії Мистецтв. За найавтентичніше джерело тут править автобіографічна повість „Художник“. У ній ми зустрічаємо один епізод, розказаний з великою теплотою про те, як Шевченко заприятелював з студентом - істориком поляком Леонардом Демським. Він учив м. і. Шевченка французькою мови. Але нитка життя цього талановитого її бідного юнака незабаром перервалася: він помер від сухот у лікарні. Дослідник Щурат із цього епізоду утворює пілу криницю польських еміграційних впливів на Шевченка, але скучий текст повісти Шевченкової, на жаль, не дає підстав робити широких узагальнень, навпаки, він стримує нас від цього. Бо Демський все дозвілля своє присвячував готованню дисертації з історії, а через те, очевидно, сам одійшов від польських справ. У бібліотеці небіжчика Шевченко знайшов 50 томів переважно історичного та юридичного змісту на грецькій, латинській, німецькій і французькій мовах, і між ними було лише 2 польських книги: Лелевеля та Міцкевича. Це Шевченка навіть навело на здивування, і він запитується: „Неужели он не любил родной литературы? Не может быть!“²⁾.

Важко сказати, як це саме сталося, але автор „Гайдамаків“ у 40-х роках входить, безперечно, в близькі, більш сталі стосунки з польським літературно-художнім колом у Петербурзі. Там знають про його працю мистецьку й літературну, цікавляться нею й навіть пропагують її серед польської суспільності. Документальним підтвердженням цього є рекламативна стаття польського літератора, редактора „Rocznika Literackiego“ в Петербурзі Ромуальда Подбerezького під заголовком „Ukraina Malownicza“³⁾, що її написано з приводу заміру Шевченка видати альбом малюнків „Живописная Украина“. В цій статті Подбerezький подає зауваження з приводу окремих деталів „Живописной України“ а також показує свою обізнаність із літературною творчістю Шевченка... „В ідомий у руській малоросійській літературі пан Тарас Шевченко, а на Україні під іменем Кобзаря чи народного поета, автор поеми „Гайдамаки“ (примітка

¹⁾ Як, наприклад, стаття Tadeusza Michalskiego „W 50 rocznicą zgony Tarasa Szewczenko“, „Świat“ (Warsz.) 1911, ч. 79.

²⁾ Цю повість уперше надруковано в К. Ст., 1887. I, II, III.

³⁾ Tygodnik Petersburski, 1844, ч. 95. Датовано статтю 29/XI 1844.

вдлі: „Про цю поему, як про Україну, поему Пантелеймона Куліша, згадаємо докладніше у листах про Україну“), „Тризна“ і народньої пісні історичної про лицаря Гамалію, водночас він одержує освіту, як художник, у тутешній Академії Мистецтв і відзначається творчим хистом подавати сцени з життя народу малоросійського... (ст. 569). Виконує одчайдушній гайдамацькі постаті запорожців, в найвищій мірі народні, справжні типи козацтва малоросійського. Треба бути філософом, поетом, і малярем, щоб уміти так схопити, так вдало відбити типи національності. Пан Тафас Шевченко, малоросійський Кобзар, чи поет, у подібних сценах є незрівняний“ (ст. 570). Докладніше сказати про стосунки Шевченка й Подберезького не маємо змоги, але Кулішеві, наприклад, цей Подберезький не сподобався. Як видно з цієї ж статті, Подберезький восени 1844 року побував у гостях у маєтку Мих. Грабовського Олександровіці на Київщині. Там він міг зустрітися й розмовляти з П. Кулішем¹⁾. Можливо, що в зв'язку з цією зустріччю стоять гострі Кулішеві слова на адресу Подберезького в його листі до Шевченка від 31/XII — 1844 р.: Чи у Вас на столиці усі такі дурні, як Подберезький? Рядом с Вашим и от него я получил письмо²⁾.

Цей самий Подберезький м. і. свої симпатії до українського письменства виявив тим, що надіслав для друку до польського часопису „Athenaeum Kraszewського „Oroviadania Małorosjanina Pantalejmona Kuleszy“, як про це оголошено в зошиті 6 - му часопису за 1842 рік.

Опинившись на засланні в Оренбурзі, Т. Шевченко попав у коло культурних поляків, страдників за національно - революційні дії. Спільне страждання взагалі сильно зближася людей. Так сталося і в даному разі. Польський гурток приняв українського страдника в своє коло, огрів його приязною любов'ю, улегшував йому існування спільними інтересами культури. Подробиць про обертання Шевченка в цьому колі так само ми не маємо. У „Щоденнику“ поета ї листуванні з Броніславом Залеським згадується багато польських імен і прізвищ, з яких одні в більших, а другі в дальших стосунках були з поетом. Із оренбурзької колонії в різних листах до Бр. Залеського поет згадує з симпатією (передає уклони й поцілунки) такі імена:

- 1) Михайло (у коментарях Бр. Залеського — Михайло Тадеєвич Зеленко, монах - домініканін),
- 2) Карл (Карл Іванович Герн),
- 3) Колесинський,
- 4) Средницький,
- 5) Турно (Людвік Сигізмундович),
- 6) Аркадій,
- 7) Зелінський,
- 8) Цейзик (аптекар в Оренбурзі),
- 9) Евстахій,
- 10) Станкевич.

Деякі поляки грали в житті Шевченка на засланні значнішу ролью. Так, наприклад, Пшевлоцький, виїздячи з Уральська, прислав Шевченкові 2 - томову книжку Karola Libelta „Estetyka czyli umnictwo piękne“, і ця книга в останні дні перебування в Новопетровському форті дала Шевченкові багато серйозного матеріалу до думання.

Трьох осіб із оренбурзької польської колонії особливо треба виділити,

¹⁾ Див. нашу розвідку „Польський літератор Михайло Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем“, Записки І. Ф. В. ВУАН, кн. XXIII.

²⁾ Н. Стороженко, „Новые материалы для биографии Шевченка“, К. Ст., 1900, IX, 305.

бо їх в'язали з Шевченком інтереси глибшого ідейного порядку: це Едвард Желіговський, що в Шевченка фігурує під своїм літературним псевдонімом Антоній Сова, Зигмунт Сераковський та Броніслав Залеський.

Перший з них Едвард Желіговський (чи Андрій Сова) вчився в Дорпатському університеті (як каже Щурат, одночасно із членом Кирило - Методіївського братства Миколою Гулаком). Належав він своїм світоглядом до польського революційно - демократичного покоління. Як вияв своїх суспільних переконань, Сова 1847 року видав туманну фантастичну поему „Jordan“, що з нею Шевченко був знайомий, як видно з листування, ще до заслання. За народницькі ідеї цієї поеми Желіговського вислано 1851 року до Петрозаводська, потім Оренбурга й Уфи. Український поет власне мало приятелював з автором „Jordan“, але вважав його ідейно спорідненим з собою. Багато теплих згадок розкидано про Совоу в листах до Бр. Залеського. Одного разу в найранішому листі Шевченко повідомляє адресата: „Мне давно хочется завести переписку с Совою, но не знаю, как и начать. По польски я не умею, а по русски как то неловко...“¹⁾. Вдруге приносить адресатові подяку за надіслані поезії Сової: „Благодарю я тебя и за прекрасные песни Совои: мне особенно понравились из них „Два слова“ и „Экспромт“. Если ты с ним в переписке, то в каждом твоем (письме) целуй его за меня всюю полнотою моего сердца“²⁾.

Шевченко довідався від Залеського, що Сова захоплюється його творами й навіть взявся перекладати „Катерину“ і автор „Катерини“ скромно реагує на таку честь до своєї творчості: „Переводы Совы так прекрасны, как и его оригинальная поэзия, и я не из скромности говорю, как понимаю вещь. Катерина моя не так хороша, а главное не так цела, чтобы ее переводить и переводить Сове, а впрочем он, может быть, это лучше меня знает“³⁾. Одержавши від адресата портрет Совы, Шевченко неймовірно тішився тим, що може споглядати риси шанованої людини. Тут же висловлює побажання ще раз перечитати „Jordan“ — „Вчера не дали мне кончить письмо, а сегодня вопреки ожиданию пришла почта и привезла твое второе письмо з драгоценным для меня подарком, с портретом Совы. Я не знаю, как тебя и благодарить, друже мой, за этот подарок. Что - то близкое, родное я вижу в этом добром задумчивом лице; мне так любо, так отрадно смотреть на это изображение, что я нахожу в нем самого жизненного, самого задушевного собеседника! О, с каким бы наслаждением я прочитал теперь его Иордана. Но это желание несбыточное. Благодарю тебя, тысячу раз благодарю за этот сердечный подарок“⁴⁾.

З Совою суджено було нашому поетові зустрітися аж у Петербурзі 1858 року. Наслідком обопільних симпатій залишилося два вірші, взаємно присвячені один одному. Сова записав під 13/V (1858) до Шевченкового „Щоденника“ вірш „Do Brata Tarasa Szewczenki“, а Шевченко у відповідь присвятив йому своє „Подражаніє“.

Не менш ентузіастично ставиться Шевченко й до Зигмунта Сераковського. Ця людина робить враження надзвичайно кольоритної постаті. По - перше, він сам походив родом з України (народився 1826 року на Волині), а 1845 року закінчив Житомирську гімназію⁵⁾. 1848 року його вже заареш-

¹⁾ Лист до Бр. Залеського 1853 року, К. Ст., 1883, I, 166.

²⁾ Теж 6/VI — 1854 року. Там само, ст. 171.

³⁾ Там само, ст. 174.

⁴⁾ Там само, 1883, III, ст. 616.

⁵⁾ Сераковський м. і. був бідний хлопець годованець куратора Житомирської гімназії Владислава Божидара - Подгороденського.

товано й вислано до Оренбурга, де він був на чолі польського гуртка. Але маючи право вислуги по військовій лінії, він цопав до академії генерального штабу, яку й закінчив. Під час повстання 1863 року керував повстанським рухом і був начальником ковенського воєводства. 15/VI—1863 року скатований на шибениці. Після його смерті з'явився некролог пера самого Герцена в „Колоколі“. Це був справжній революціонер. Як такий, він надав повстанській справі соціального характеру, оголосивши знищення слідів кріпацтва й передачу землі селянам. Через це до нього пристали 5.000 літовських селян з косами. У запалистого Тараса, розуміється, багато могло бути спільніх ниток із цим юнаком. Насамперед, спільний революційно-соціальний світогляд, а, подруге, українські настрої. Сєраковський був українофілом.

Він володів українською мовою, про що свідчить його лист до українського поета по-українськи писаний. А 1862 року Сєраковський, бувши офіцером царської служби, зважився подати до військового міністра Мілютіна рапорт про признання національно-культурних прав України¹⁾. Недаремно Шевченко цілує портрет Сєраковського, що одержав від Бр. Залеського.

Значно більш матеріялу маємо щодо стосунків з Бр. Залеським. За автентичний матеріял правлять головне листи як з одного, так і з другого боку. Шевченкових листів до Залеського збереглося 16, і доля їх незвичайна. Залеський приготовив їх до видрукування з своїми коментарями, але не видав, оригінали їх попали спочатку до краківської академії наук, а потім опинилися в руках у Крашевського, і тільки на прохання проф. Спасовіча Крашевський надіслав їому коші, а їх уже видав з вступною статтею український учений М. Драгоманов. Таким чином, зміст листів ми знаємо, але оригінали їх і досі десь переховуються за кордоном. З Залеським Шевченко зустрічався як в Оренбурзі, так і в Новопетровському форти. Але вже 1853 року Шевченків друг одержав звільнення й оселився коло своїх батьків під Вільном. Тут і розпочинається сердешне приятельське листування, що обіймає 1853—56 роки (листи Шевченкові)²⁾. У кореспондентів було багато об'єднуючих інтимних переживань, і тепер листи пригадують про минулі пригоди, особливо листи самотнього поета. Шевченко пригадує ті місця, де вони колись спільно проводили час: „С того времени, как мы расстались с тобою, я два раза был на Ханга - бабе, пересмотрел и перешуппал все деревья и веточки, которыми мы с тобою любовались, и признаюсь тебе, друге мой, заплакал“³⁾. Залеський виконує доручення поетові видавничого характеру, пересилаючи до редакцій твори „Варнак“ і „Княгиня“, збуває малюнки за гроші. В процесі листових перемов обмінюються вони своїми мріями на майбутнє. Шевченко конче збирається по дорозі до Петербурга заїхати до свого друга, щоб обніти його, стареньких його батьків і блакитнооких небожат.

Приязнь з Залеським у Шевченка була інтимна й щира. Бр. Залеському присвятив наш поет відомий вірш „Ляхам“, де переспівує слов'яно-фільські мотиви, виголошенні ще в „Гайдамаках“.

В Новопетровському форти теж були заслані поляки, але не можна казати, що серед них поет знайшов осіб з аналогічними мистецькими інтересами. Так, наприклад, у „Щоденнику“ згадує Шевченко про Мостовського, артилерійського офіцера, але в листі до Бр. Залеського скаржиться на те,

¹⁾ В. Щурат, „Шевченко і поляки“, Львів, 1917, ст. 107—8.

²⁾ Листування, власне, тягнулося й далі, як про це свідчить дата останнього опублікованого листа Залеського — 2/VII — 1859.

³⁾ Лист з січня 1854 року, К. Ст., 1883, I, ст. 168 — 9.

що не знаходить у нього відгуку на свої мистецькі запити: „Мостовский для меня настоящий клад; это единственный человек, с которым я на распашку, но о поэзии ни слова. Странно, человек тихий, добрый, благородный без всякого понятия о прекрасном! Неужели это доля всего военного сословия? Жалкая доля!“¹⁾). Цей самий Мостовський, як артилерист і учасник польського повстання 1831 року, знайомив з цими подіями Шевченка.

Разом з Шевченком одержали волю поляки — унтер-офіцери: Олександр Храбчинський, Еразм Ольшевський, Фелікс Фіолковський та рядовий Станислав Домерацький²⁾. З них у „Щоденнику“ поета кілька разів згадується Фіолковський (у Шевченка: Фіялковський). Він намагався пройти через кордон, щоб приєднатися до венгерського повстання 1848 року, за це засуджений до військової служби. З Шевченком вони пили іноді чай, часом прикладалися й до міцнішої рідини, з духовних взаємин Шевченко відмічає той факт, що вони разом читали Лібелльта, критикували гостро, і навіть одного разу під час суперечки Фіялковський обізвав філософа дурнем.

* * *

Інтимні стосунки українського поета з поляками на засланні, розуміється, насамперед розтрощують дощаду передчасний висновок про його виключний націоналізм, зроблений на підставі загального тону творів молодечого віку „Гайдамаків“ та „Тарасової ночі“. Але позбувшись одного биха, тінь поета попадає в нову смугу плутанини. В останні хвилини життя поета й після смерти деякі польські часописи пустили чутку, що Шевченко підпав під ідейний вплив поляків і схилився до політичної та релігійної унії з Польщею. Як доказ цього відзначали, що в 1859 році Шевченко ласе Богдана Хмельницького, що було властиве польській суспільній думці, яка для Хмельницького не мала іншого терміну, як „Lotr“, а, головне, програмову думку вбачали в посланні Шевченковому „Ляхам“, де поет пригадував, яке ідилічне нібито співжиття було України з Польщею, коли козаки „братались з вольними ляхами“, уболів над розбратором двох народів і кликаючи до нових взаємин, здійснених „іменем Христовим“. Тенденцію цю завзято підтримала „Познанська газета“ 1866 року, а чорносотенні „Московские ведомости“ (Катков) одержали нібито підставу говорити про експансію „Польської інтриги“ в українофільський табор, а звідси закликати до рішучої боротьби з українофільством. Над тінню поета нависли хмари. Та й українці не поспішили їх розвіяти, навпаки, один із палкіх почитувачів пам'яті поета і його перший біограф Чалий сприяв згущенню, висунувши гадку, що нібито поляки на засланні „обдурили“ поета... „Поляки обошли Шевченка... следуя иезуитскому правилу — не пренебрегать никакими средствами, если они ведут к достижению цели, и воспользовавшись доверчивостью и простодушием Тараса, Сераковский и Подлевский задумали из малорусского народного поэта создать украинское знамя и завладеть этим знаменем. Из ярого врага польской национальности (? В. Г.) они хотели сделать его ручным и чуть не обратили в орудие польской справи“³⁾). Такі міркування польських кол, загострені біографом Чалим, важко було б розтлумачити чи спростовувати без автентичних матеріалів. А матеріали ці, власне, були за кордоном і як вони лежали в рукописах, то спричинилися до напівфантастичних, а для декого образливих

¹⁾ Недатований лист до Бр. Залеського від 1853 року.

²⁾ Беремо із коментарів І. Я. Айзенштока до „Днівника“ Шевченка, Х, 1925.

³⁾ Цитується за статтею М. Т-ова (Толмачов - Драгоманов) „Письма Т. Гр. Шевченка к Бр. Залесскому“, К. Ст., 1883, I, ст. 163.

чуток. Це були листи поета до Бр. Залеського, що перебував сам на еміграції. Лише опублікування їх М. Драгомановим через пару десятків років розвіяло теорію „запроданства ляхам“ і справедливо висвітлило душевний стан, оточення й переконання Тараса в каспійських степах. А після Драгоманова вже і в польському органі на підставі цих самих матеріалів публіцист Сулима змалював дійсний стан речей, а саме, що Шевченко й на засланні залишився сам собою, тільки „zm'якшив“ свої погляди на минуле.

Порівнюючи недавно вийшла монографічна розвідка галицького вченого В. Щурата „Шевченко і поляки“, видрукувана спочатку в „Записках Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка“, а потім випущена окремою книгою (1917 р.). У своїй праці названий учений, оперуючи величезним матеріалом сучасної Шевченкові емігрантської літератури й публістики, доводить ідейну залежність українського поета й ватажка від емігрантської революційної думки поляків. Наводячи багато паралелів із емігрантської літератури, дослідник вбачає їхні впливи в окремих Шевченкових творах, так, наприклад, статті з „Рóпосу“ впливали на „Сон“, „Чигирин“, „Розриту могилу“, „Сову“, „Черницю Мар'яну“ та навіть на російські твори „Слепая“ й „Никита Гайдай“, вплив „Polski Chrystusowej“ позначився на „Посланії“. Трактуючи перебільшено прості паралелі, як вплив, Щурат узагальнює його навіть у дрібницях, наприклад, що Шевченко мріяв про Вашинітона подібно, як „Зв'язок польського жіноцтва на Волині“, або що ставлення Шевченка до салдатчини та покриток продиктоване теж ідеями „Рóпосу“, так нібіто життєві враження Шевченкові не давали досить матеріалу для самостійного виступу в цих справах. Рецензент на працю галицького дослідника шевченкознавець М. Новицький¹⁾ справедливо зауважив, що В. Щурат перебільшив емігрантські впливи, принявши за них ідеологічну відповідність певних творів. Подібна думка належить і акад. К. Студинському, який побіжно у своїй статті²⁾ зазначив що др. Щурат перебільшив польські впливи так, що не стало видкою оригінального Шевченка.

Очевидно, що для дослідника, який відшукує паралелі,— а це вимагається порівнявчою методою, криється в самому матеріалі небезпека переоцінити, перебільшити його вагу й занадто згущувати фарби там, де лише повинно бути легке ретушування.

Обережніше поступив дослідник О. Дорошкевич у одній із своїх розвідок³⁾. Відкривши дотепно персональний зв'язок Шевченка в 40-х роках з деякими членами відомого соціалістичного гуртка Петрашевського в Петербурзі, дослідник далі наводить низку ідеологічних відповідностей у Шевченкових творах і збірниках чи окремих творах петрашевців. Але автор проте не спокусився вжити терміну вплив, а застеріг, що він установлює тільки певний „консонанс між ідеологією петрашевців та Шевченковою“.

Міркування Дорошкевича поруч із паралелями із Щурата дають нам підставу гадати, що в 40-х роках політичний світогляд Шевченків вироблявся під перехресними впливами як польської, так і російської революційно-демократичної думки.

Коли навіть і не погодитися з абсолютними висновками Щурата, то і то

¹⁾ Записки І. Ф. ВУАН, кн. II — III, ст. 220.

²⁾ Ілюстрований Кобзар Т. Шевченка з 1844 р. „Стара Україна“, Львів, 1925, III — IV.

³⁾ „Шевченко й петрашевці в 40-х роках“. Збірник „Шевченко та його доба“, ВУАН, ч. 2.

ми маємо достатню кількість біографічного матеріалу, щоб говорити про культурні, а також і політичні взаємини Шевченка з польською стороною. Ще в дитинстві Тарас одягав на голову кашкета, подібного на польську конфедератку. Нехай це буде звичайна дитяча витівка! Син поміщика німця Енгельгардта Павло, оспадкувавши маєток, полонізував його, запровадивши скрізь польських офіціялістів. Це утворювало відповідне культурне оточення. В цьому напрямку для Шевченка ще більш важливе перебування у польських культурних осередках Вільни та Варшави в 1829—30 роках. Там він удосконалив знання усної польської мови, так що потім вільно розмовляв по-польськи, тільки не зважувався ні разу писати. Серед українських літераторів дуже був популярний у свій час Адам Міцкевич, і його частенько перекладали на українську мову, починаючи з Гулака-Артемовського. Шевченко дуже захоплювався Міцкевичем, любив з нього декламувати, перекладав ліричні поезії й наслідував згодом у своїх політичних творах; так, дослідники вказують на відповідність окремих сцен із „Ustępu“ в 3 частині „Dziadów“ до вступних рефлексів Шевченкового „Сну“, підкреслюють і переспівування окремих мотивів із інших творів польського корифея та навіть вплив „Konrada Wallenroda“ на „Гайдамаків“ — „своєю композицією та високим морально-ідеологічним тоном“ (Б. Навроцький).

Читав Шевченко і Красінського, а на засланні захоплювався поезіями Богдана Залеського, що йому надіслав його друг Брон. Залеський. От як надхненно писав про цього поета Шевченко: „Милого Богдана я получил с сердечною благодарностью и теперь не разлучаюсь с ним; многие пьесы наизусть уже читаю, одно иногда сердце тяготит — некому слушать, некому передавать той прелести, которую заключает в себе поэзия, а одному тяжело носить этот избыток возвышенных божественных идей... Ты мне обещал еще том В. Z.; благодарю тебя, друже мой единий“¹⁾). Надпоривні слова Тараса таке велике враження справили на Богдана Залеського, що він конче просив свого родича послати йому автограф Шевченкового листа, як про це повідомляв Шевченків адресат: „Фотография отправлена к Богдану вместе с одним письмом твоим, именно тем, где ты упоминаешь о книжке его стихотворений. Он хранит несколько твоих рисунков и просит убедительно достать ему твой автограф. Во имя любви моей для обоих вас я расстался с этим письмом“²⁾). Відповідю на Шевченкові симпатії був вірш на передчасну могилу поета, що його закордоном скомпонував польський „Slowiczek Богдан Залеський під заголовком „Mogila Tarasowa“.

Перша половина 40-х років для нашого письменника взагалі була добою його формування політичного й культурного. Польські зв'язки ми починаємо оглядати з Ромуальда Подберезиного. Заприязнivшись з ним, Шевченко стає на 1843 рік передплатником видаваного ним органу „Rocznik Literacki“. До гуртка „Rocznika“ належав м. і. Тадеї Лада-Заблоцький (засуджений потім на військову службу до Тифлісу), який наслідував Шевченка у своїй „Dumce w samotnosci“ (Lewiatan, Kijów, 1846). Якимсь чином зв'язується Шевченко і з польським відомим літератором М. Грабовським, бо, наприклад, у листі від 29/VI — 1844, торкнувшись своєї „Живописной Україны“, він повідомляє проф. Бодянського: „А Грабовський мені буде польські штуки видавати“³⁾.

Центральною точкою передоренбурзького періоду зв'язків

¹⁾ Лист до Бр. Залеського 9/X — 1884 р., там само, ст. 174.

²⁾ В. Щурат, там само, ст. 101 — 2.

³⁾ „Т. Гр. Шевченко в письмах его к О. М. Бодянскому“, Рус. Стар., 1883, т. XXXIX, ст. 640.

з поляками, на нашу думку, без сумніву, є так званий „Ілюстрований Кобзар“ Т. Шевченка, приготовлений до друку 1844 року й заарештований 1847 р. в одного з братчиків. У „III відділі“ він пролежав коло 70 років. Змістом ця збірка не становить нічого особливого. Вона складається із поезій друкованого „Кобзаря“ з додатком поеми „Гамалія“ та „Гайдамаків“. Але нас мусить вразити і навіть скерувати на принципові висновки його зовнішній вигляд. Рукопис чітко переписаний польською абеткою (акад. Студинський називає її латинкою, а М. Новицький байдуже латинкою й польською). Слов'янкою подано лише два перші рядки з „Кавказу“ та чотиривірш „За що ми любимо Богдана“. Збірник має дві заголовні сторінки: на першій намальовано одноголового золотого орла на синьому полі, з булавою й бунчуками, а вгорі заголовок „Wirszy T. Szewczenka“, а на другій напис „Kobzarg T. Szewczenka“ та портрет автора. Ілюстраторами записані Де-Бальмен та Башилов¹⁾. Коли припустити, що ідея заголовних сторінок належить ілюстраторам, то сам проект видання „Кобзаря“ польською абеткою має певну принципову вагу. Очевидно, поляки - друзі поета, не так бажали того, щоб за допомогою польської графіки зробити його читальним і популярним серед культурного польського суспільства, а робили так з певною політичною тенденцією. Що це припущення має рацію, свідчить факт, що друзів Шевченкових у той час не шокували й „Гайдамаки“, бо і їх уміщено до проектированого видання.

На той час заміри польських друзів збігалися з думками українського літературного гуртка, у якого з'явилася навіть певна зарозумілість, а Шевченка вони заслужено визнали за гордість нації, в зв'язку з чим у Куліша 1846 року виникла ідея видати „Кобзаря“ німецькою мовою. От що він пише Шевченкові: „Если Вы согласитесь теперь исправить Кобзаря й Гайдамаків. то я желал бы во время моего пребывания за границею напечатать их для славянского мира с немецким переводом, введением и комментариями на немецком языке — да славится украинское имя на всех языках“²⁾.

Приклад з українською мовою й польською абеткою для 1844 року вже був досить практикований. Таким способом видрукувано 1841 року К. Гейнча „Powrót zapotoczów z Trebizundy“, в тих же роках в „Athenaeum“ Крашевського друкував свої українські етнографічні матеріали етнограф-ксондз Еразм Ізопольський, також 2 рази вийшли твори Тимка Падури, 1842 року у Львові, а 1844 року чепурне видання у Варшаві. Про цю книжечку вазначив, очевидно, Шевченко у своїй російській повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали“: „Поэзия Падуры мне известна и переизвестна“.

Отже, 1844 та 45 роки, будуть кульмінаційними щодо культурних взаємин з поляками; захоплювання Міцкевичем, пристосування трохи пізніше спільно з іншими товаришами „Księg pielgrzymstwa“... останнього для утворення „Книг битія українського народу“, що стала програмовою річчю для Кирило - Методіївських братчиків і т. інш.

¹⁾ Ми, на жаль, оригіналу цього рукопису, що переховується тепер в Академії, не бачили, подаємо його опис за тими репродукціями, що їх навів акад. Студинський у попереду названий статті.

²⁾ „Україна“, 1925, I — II, ст. 83 — лист Куліша від 24/VII — 1846 року.

* * *

В процесі викладу ми бачили, як представники поступової польської думки з бігом історії усвідомлювали сенс Шевченкової музи й реабілітували його в своїх очах.

Говоритимуть тепер про ворожість Шевченка до поляків лише чорносотенні польські кола, скільки про їх настрої ми зможемо судити, даймо, з приводу ставлення до фільму „Тарас Шевченко“ на підставі замітки „Польські фашисти й Шевченко“, надрукованій у „Пролетарській Правді“ від 1/VI — 29 р. ч. 123, де сказано, що в Рогатині (Галичина) польська націоналістична молодь знищила всі афіші й фотографії до фільму „Т. Ш.“.

Для польського робітника, так само, як для робітників інших націй стосунки Шевченка з поляками цікаві будуть, як одна із культурних проблем у Шевченкознавстві. Робітник, позбавлений націоналістичного чаду, найхутчій зрозуміє, що, в дійсності, Шевченко був другом польського народу, другом польської культури, так само, як і другом росіян і російської культури, а ненавидів він панство, шляхту, гнобителів народних, незалежно від того, до якої нації вони належали.